

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 1:159.954](09) (100) “19”

Наталя Саноцька
Національний університет “Львівська політехніка”

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ТВОРЧІСТЬ У ФІЛОСОФІЇ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО РЕНЕСАНСУ

© Саноцька Н., 2009

Робиться спроба реконструкції сутнісних основ феномена творчості в процесі історико-культурного здійснення та стверджується, що творчість як значуща одиниця буття не споконвічна і можна зафіксувати вихідний момент в окресленні сутності творчості. З'ясовано, що творчість є принцип скріплення буття та суцього і виявляє себе як людський екзистенціал.

Ключові слова: творчість, буття, суще, сутність.

Sanotska Natalia. The transformation of idea of creation in philosophy from antiquity to Renaissance.

The phenomenon of creativity in the context of historical-cultural realization is analyzed in this article. As it turns out creative work is not from immemorial time. It becomes clear that creation is principle of consolidate being and sheer. It proves oneself as existencial human being.

Key words: creativity, being, sheer, essence.

Проблема творчості стала останнім часом проблемою живих наукових зацікавлень, що спровокувало вихід цілої низки книжок, статей і наукових конференцій. Проаналізувавши видання останніх років, можна зробити висновок, що на зміну вузькоспеціальному аналізу цього феномена прийшов час великих синтезів. У 1999 році у США з'явилася фундаментальна двотомна Енциклопедія креативності [12], в якій на 1600 сторінках науковці з усього світу описують синтетично і проблемно найважливіші явища, що пов'язані з творчістю. Причому дослідники творчості не лише примножують знання про неї, а й організують різні «акції креативних утверджень» [10; 11] у найрізноманітніших сферах науки, техніки, мистецтва, соціальної роботи тощо.

На вітчизняному ґрунті проблема творчості в її загальнофілософській постановці репрезентована у працях Батіщева Г.С., Білозерцева В.О., Давидової Г.О., Дьоміна М.В., Кагана М.С., Копнин П.В., Ніколко В.М., Новикова Б.В., Цапка В.А., Шуміліна А.Т., Яценко Л.В та інших; логіко-гносеологічний аспект творчості досліджують Біблер В.С., Волинка Г.І., Грязнов Д.П., Коршунова О.С. [2; 3; 4; 7]. Незважаючи на інтенсифікацію досліджень у царині творчості, можна прослідкувати брак розробленого історико-філософського аспекту творчості.

Мета роботи – побачити сутність феномена творчості через його історичну присутність, зробивши реконструкцію концепцій найвизначніших філософів доби Античності, середньовіччя і Відродження в контексті нашого дослідження, спираючись на переконання у можливості і необхідності ставити питання про буттєвий статус творчості. Використовуючи герменевтичний метод, обґрунтувати істини про творчість, виводячи її сутність із укоріненості в структурах самого буття.

Творчість як значуща одиниця буття і сущого не споконвічна і ми можемо зафіксувати знаковий вихідний момент в окресленні сутності творчості. Ми розуміємо первісну епоху як час, коли ще не було видимої метафізичної відстані між сущим і повнотою буття. Усе людське життя тоді було освячене присутністю сакрального, священного, тієї повноти, із якої сходить уся визначеність світобудови. Але поступово безпосереднє злиття з повнотою світобудови, що давало опору свідомості первісної людини, обертається на осягнення самої цієї структури, частиною якої є сама людина. Цей перший рефлексивний етап дає нам ключ до сутнісного осмислення творчості, яка розкривається в ньому.

У давньогрецькій натурфілософії народжується усвідомлена кореляція між вічно існуючим буттям і становленням. Світ грецьким філософам бачиться статичним, ієрархічно замкнутим і впорядкованим – *Єдине* [9, с. 296]. Людина вперше усвідомила те, що справжнім є лише буття і розум може споглядати його гармонію і досконалість через форму, яка ніби є явленням світу, але світу в цілісності, в повноті, а не через ряд змістів, яких незліченна кількість і людина не може їх осягнути. Через форму людина, ніби і не знаючи нічого про світ, може мати певні знання (Сократ). У цьому контексті вперше з'являється абстракція розуму – поняття. Мислення черпає поняття не із сприйняття, а із пригадування змісту душі, яким вона володіла з самого початку, незалежно від сприйняття. Знання в поняттях можливе лише тому, що душа споглядала ідеї до її втілення. Теорія пригадування говорить про наперед заданість світу, до якого в процесі пізнання можна лише наблизитися, нічого не змінюючи, оскільки зміна просто неможлива в досконалому, завершеному космосі.

Платон довів до досконалості основну інтенцію грецької філософії ученням про існування видимого світу тіл, змінного, багатолікого, суперечливого, непостійного та надчуттєвого світу ідей, вічного, незмінного істинного буття. Є лише постійність досконалого світу ідей, а становлення виявляється виключно серед перетворень недосконалих форм фізичного світу, що завжди є лише копіями. Будь-яке становлення являє собою випадання з абсолютного буття, змішування буття з небуттям.

Саме в теоретичному спадку Платона, а саме в діалогах «Іон», «Теетет» і «Бенкет», ми вперше фіксуємо звернення до поняття «творчість», проте неможливо знайти чіткого викладу його відношення до цього феномена. «Творчість – [поняття] широкіше. Усе, що викликає перехід із небуття в буття, – творчість...» [8, с. 115]. Тлумачити цю цитату слід, взявши до уваги історичну світоглядну ситуацію Платона, оскільки ця фраза може помилково сприйматися сучасною європейською людиною як творення в часі, що є абсолютно несумісним з розумінням світу грецькою людиною, як чітко ієрархічно вибудованого, впорядкованого і довершеного. Отже, виходить, що тут Платон називає іменем творчості те, що в термінологічній традиції сучасного європейця повинно мати іншу назву, бо творчість Бога, в давньогрецькому розумінні, не тотожна творчості, що відбувається у часі. Творчість для Платона є становлення, що причетне до небуття і тому не несе онтологічного значення, яке близьке до європейського менталітету. Творчість є випаданням з вічності буття, відпаданню, що виявляється як наслідування, все більш спотворене відображення праобразу, ідеї.

Отже, творчості як концепту, що визначає буття в просторі думки і духу в античності, ми не знаходимо. Але все ж неможливо не погодитися, що «перехід до систематичної рефлексії, постановка питання про метод, чи це метод пізнання, чи метод творчості – не проста еволюція, не просте досягнення культурою деякого рівня, а інтелектуальна революція, принципове перетворення основ культури» [2, с. 17]. І це перетворення приведе до принципово іншого розуміння цього феномена.

Для ранньохристиянського погляду на світ людина – це не просто момент космосу, а предмет піклування усєї світобудови, оскільки вона є Божою дитиною і її доля є долею усього світу. Божественне і людське, дух і матерія, ідеальне і реальне вступили тепер в новий зв'язок і відкрилися нові перспективи культурного і соціального розвитку людства. Випадання людини з *Єдиного* у грецькому світогляді хоча і оцінювалося негативно, проте не породжувало почуття і усвідомлення особистісної вини людського роду. Зовсім інша ситуація в новому світорозумінні. Первородний гріх спотворив природу людини і тепер увесь світовий процес набуває нового смислу, що полягає у спасінні, принциповим моментом якого є рух людини назустріч Богу, уподібнення до

нього. Для людського роду як цілого вперше з'явилася можливість зміни свого онтологічного статусу. З нероздільності буття виділяється суще, що є народженням можливості зміни. Людина стає здатною прорвати порядок речей, привнести принципову зміну у світ. Христос-Логос дарує новий смисл, що полягає у віднайденні себе, у можливості піднятися до Бога, творячи історію і час. Творчість народжується як спасіння, оскільки власне те, що названо спасінням, дарує зміну онтологічного статусу. Отже, виникла змінність світу, яка в абсолютному сенсі є ніщо інше, як творча потенція. Принцип змінності виник як принцип творчості. Людина може змінювати світ, розгортати історичний процес в часі, який повинен бути спасінням. Людина стає творцем часу і історії.

У християнській свідомості творчість ще не показує себе як створення предметного світу, а відкриває себе як внутрішній стан (не психологічний, а екзистенціальний), розкриває напрямок здійснення, яке є рухом до злиття з Богом. Творчість відкривається як спрямованість, прагнення людини до Бога, що виявляється в трансцендуванні, переступанні із себе в бік божественної повноти. Цей стан відданості Богу є актом волі, що має справу з тим, чого немає, але завдяки волі може виникнути. Це перетворення неможливого у можливе і дійсне.

У творчості Августина Аврелія ми знаходимо найбільш цілісний виклад філософського вчення епохи раннього християнства. Бог, що є вічним і незмінним, творить світ «з нічого», поза часом, переконаний філософ. Актом творення «з нічого» виникло Ніщо, і недосконалість речей впливає власне з цього. Світ несе на собі печать Ніщо, що виявляється у недостатку добра, тобто абсолютного «є» – Бога [1, с. 58]. Прагнення до божественної повноти є внутрішньою основою здійснення можливості зміни, яка відкрилася як творчість. Бог позачасовим творенням задає принцип творчості як такої, а здійснюється він через людину. Головною проблемою стає проблема відношення становлення до повноти буття, часу до вічності. Цінність створеного Богом світу в тому, що він неповторний. Будучи сам поза часом, Бог творить світ, що є у часі, а час розуміється не як циклічне повернення одного і того самого, а як незворотний процес історії, рух з минулого через теперішнє у майбутнє. Кожна подія у часі – унікальна, як і весь створений Богом світ.

У текстах Августина зустрічаємо переконання, що з приходом християнства для людини виникла можливість зміни свого онтологічного статусу. Така зміна, що виявляється як перша визначеність творчості, усвідомлюється як можливість спасіння і виявляється у волі людини. Творчість є волінням, але це воління не є волюнтаризмом автономного індивіда, свобода волі котрого направлена на будь-що. Суть в тому, що є творчістю, завжди має в собі спрямованість – воління, яке є одночасно волею Бога і людини. Застосування свобідної волі лише тоді виправдане, коли вона спрямовується на те, щоб злитися з божественною повнотою. Воля Бога і воля людини збігаються і цей збіг дає людині можливість перевершувати себе, тобто творити. А це перевершення, своєю чергою, є переходом до божественного буття. У такій діяльності людська особистість розкривається у своїй повноті і справжності. Творчість є рухом в напрямі до Бога, тим, що називають удосконаленням. Творчість, що введена в світ християнством і концептуалізована Августином, пов'язана не стільки з оформленням естетики людської творчості, а виявляється швидше як людське спасіння, порятунок від порочного круговороту, як зміна через єднання з Богом, як породження можливості створення нового статусу в бутті конкретної особи. «...Бо якщо душа звільняється для того, щоб ніколи не повертатися до нещастя..., то з нею здійснюється дещо таке, чого ніколи колись не було, і що являє собою блаженство, що не проминає» [1, с. 600]. Августин обґрунтовує, власне, онтологічну новизну акту спасіння, і стверджує: «...новизна – це саме звільнення» [1, с. 602].

У період зрілого середньовіччя екзистенціальні наголоси дещо змінюються. Основною тенденцією стає пошук можливостей осягнення божественного через розвиток людського. Виникає переконаність, що Бога можна пізнати і осягнути не лише через віру, а й через безпосереднє оперування людським розумом. Людина є єдиною істотою, що наділена розумом і саме це, стверджує Тома Аквінський, робить її богоподібною. Філософ знаходить інстанцію спасіння, і ця інстанція є в самій людині, вона притаманна їй, це означає, що її сила і воля є інструментом для здійснення того напрямку онтологічної зміни, який був відкритий в ранньохристиянський період.

Світ Тома бачить як божественну повноту, тому кожний порух думки є одночасно дія розуму і акт любові до Бога. Внутрішньою основою усього існування людини є віра, яка являє собою певний принцип, що провадить розум. Тільки слухаючи, що нашіптує віра, розум здатний стати винахідливим. Виходячи із розумності людини, Бога можна пізнавати, оперуючи розумом, роблячи висновки за аналогією, тобто пізнання Бога по його вищому створінню – людині, оскільки все, що приписується створеному, належить і Творцю, хоча з іншою інтенсивністю.

Отже, оскільки Бог є найвищим буттям, і якщо будь-яке суще стає причиною виникнення іншого сущого, то це відбувається через те, що Бог дарує йому здатність до творчості. Бог, створюючи людину подібною до себе, наділяє її діючою, творчою здатністю, інструментом якої є розум. Наділена в такий спосіб буття людина, творячи на своєму рівні, стає помічником Бога і це надає їй особливої величі. Повнота богоподібності виявляється в особистості, центром якої є дія, що постійно корегує людину, беручи за основу Абсолютне буття. Людина відкривається як онтологічно значуща сутність, що привносить божественну повноту у світ завдяки наявності у ній спільної з Богом інстанції – розуму. Творчість як акт глибокого саморозкриття в розумі, який виявляється посередником між божественним та людським, вперше наділяється справжнім буттєвим значенням. Усвідомлюючи безмежну досконалість Бога, Тома Аквінський підкреслює одноприродність людини і Бога, і власне з цього випливає нове у розумінні творчості. Як діяльна активність, творчість стає людською, тобто приписується сутності людини.

Принциповим відкриттям тут стає те, що автономність людини, як діяльна здатність, не є гріховністю, а зрілою самостійністю. Розум людини належить до двох світів. З одного боку, він є однієї природи з божественним, а з іншого, – власне через його божественну природу він є автономний. І власне цей самостійний рух розуму, що є рухом до Бога, ця віра в себе, що уможливило досягнення блаженства в Бозі, і визначає сутність творчого. Творчість розкривається як діяльність особистості, і це є шлях до спасіння і блаженства. З'явившись як шанс на подолання онтологічного статусу, шанс внутрішнього трансцендування, творчість є діяльністю, що не відчужена від повноти буття людини, котра завдяки творчості стає особистістю. Проте вона завжди пам'ятає, що джерелом творчості є трансцендування за межі, по той бік усього мирського.

У подальшому поступово людина починає усвідомлювати свою власну природу як божественно значущу, вона приймає і визнає божественне в собі. Період, що розпочинається з Відродження, ознаменував собою саме таке усвідомлення. Його блискуче охарактеризував А.Ф. Лосєв: «Людська особистість, що вихована впродовж півтори тисячі років на досвіді абсолютної особистості, чи, точніше, на абсолюті як особистості, захотіла тепер сама бути абсолютною» [5, с. 292]. Після довгого періоду зверненості до Бога, до трансцендентного, людина раптом усвідомлює, що Бог тут, він наповнює і цей світ, і саму людину також. Усвідомлення Бога в собі приводить до ствердження принципу творчої природи людини, її здатності створювати навколишній світ. Творчість у цей період стає головною світоглядною основою епохи. Вона усвідомлюється як універсальна дія людської істоти. Людина починає усвідомлювати себе творцем, а свою власну сутність мислить як творчу.

Одне із найяскравіших обґрунтувань творчої суб'єктивності знаходимо у Миколи Кузанського. Згідно зі своєю концепцією абсолютного максимуму і абсолютного мінімуму як розгортання і згортання універсуму, Кузанський розвиває і концепцію людини. Головною інстанцією особистості є розум, який лише там може досягнути справжнього прозріння, де він розгортає себе і своє власне буття. Для цього розгортання розум не потребує жодного праобразу, окрім себе самого, оскільки він є подібний до божественного Абсолюту. В такий спосіб філософ стверджує першість творчості по відношенню до пізнання. Те, що закладено Богом в людську душу і розгортається в історії, – це принцип творчої єдності. У природі і в історії людина бачиться рівною Богові. Людська розумна душа, будучи подібна до Бога, є «...єдністю, що згортає в собі всі речі так, як вони можуть пізнаватися або розрізнятися» [6, с. 298].

Кузанський усвідомлює первинну мету приходу творчості у світ і народження історії: історичне буття, що засвідчує наявність у людини свободи і творчого призначення, виступає як її істотна діяльність. Людина як особистість стає невід'ємним і дуже істотним елементом розгортання

універсуму, завдяки здатності творити стає мікрокосмом. Людина стає об'єднувальним принципом, що містить в собі світ і розгортає його із себе: «Людина є єдністю, що є безмежністю, і якщо властивість єдності – розгортати із себе суще, оскільки єдність є буттям, що згортає в своїй простоті все суще, то людина володіє силою розгортати із себе все довкола, все виробляти із потенції свого центру...» [6, с. 260]. Творче розгортання є побудовою самого Всесвіту. Творчість речей, через які розкривається Бог, бачиться як особливе завдання людини. У своїй праці «Простак про розум», Кузанський наголошує, що розум людини являє собою божественне насіння, що містить у собі розмаїття речей. І раз Бог вклав у людину це насіння, то воно повинно бути розгорнуто на відповідному ґрунті, тобто в чуттєвому світі [6, с. 400–401].

Людина не вписується в єдину ієрархічну систему, в яку входить все суще у світі. При цьому людська діяльність містить абсолютний приріст, абсолютний прибуток, завжди нові можливості. Людина бачиться як творець самого себе. Тепер розкривається, що Бог не просто створив людину по своїй подобі як деяку даність, суть в тому, що цей образ і подобу Божу треба ще реалізувати. Творчість, отже, розкривається як реалізація богоподібності. Причому створення речей світу – це не основна мета людини. У творчості людина здобуває власну суть, і це головне. Повна зверненість до світу, відкритість і разом з тим відстороненість від нього – такий стан вимагає неймовірної напруги, але саме це є запорукою реалізації творчого призначення людини. Бог обдаровує людину свободою, що дає їй владу і силу. Проте запорукою збереження суті людини Бог зробив постійність творчої реалізації, творчої дії – людина не може зупинитися на реалізації приватних потреб, а покликана, як Бог, завжди віддавати свої витвори світу, дбаючи про космічну цілісність. Сила свободи, що є центром творчої самовизначеності людини, штовхає її до безконечної самотрансформації. Людина розриває раз і на завжди задані межі буття. Творчість є не один із можливих видів діяльності, а сама серцевина людського взагалі.

Ключовий здобуток філософської думки Відродження полягає у тому, що вона знаходить суть людини – творчу діяльність, яка має важливе онтологічне значення. При цьому слід зазначити, що мета людського перебування у світі не полягає у продукуванні речей світу, а у перебуванні у напрузі єдності буття і сущого. Подія творчості з'являється власне тоді, коли діяльність є актом утримування такої єдності. Як ми виявили, творчість є єдиною духовною подією універсуму, що підтримує його цілісність.

Резюмуючи те, що нам вдалося з'ясувати стосовно феномена творчості в результаті реконструкції її сутнісних основ в процесі історико-культурного здійснення, слід зазначити, що коли творчість як можливість сущого бути вийшла із стану відкритості до буття, коли творча дія була осмислена як продовження божественної і дух дозрів до сприйняття місії людини, що полягає у тому, аби об'єднувати у творчому акті два світи, а не примножувати цей світ, аби здійснювати місію стояння на межі, між двома світами і разом з тим не належати до жодного, не будучи річчю серед речей, перевершуючи їх, але не спокуситися панувати над ними, з'ясовується, що для того, щоб здійснювати своє призначення, людина повинна утверджувати сам цей творчий принцип у собі. Реконструкція дала змогу виявити, що немає творчості поза тим, щоб вона було власне здійсненням буття, розкриттям буттєвої повноти в сущому. Діяльність людини є лише тоді творчою, коли вона скріплює цей зв'язок.

1. Августин Блаженний. *О Граде Божием*. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 1296 с. 2. Аверинцев С.С. *«Риторика и истоки европейской литературной традиции»*. – М.: Школа «Языка русской культуры» 1996. – 448 с. 3. Батищев Г.С. *Диалектика творчества*. – М., 1984. 4. Давидова Г.О. *Творчество и диалектика*. – М., 1976. 5. Лосев А.Ф. *Эстетика Возрождения*. – М.: Мысль, 1998. – 750 с. 6. Николай Кузанский. *Сочинения: В 2 т.* – М.: Мысль, 1980. 7. Новиков Б.В. *Творчество как способ здійснення гуманізму*. – К.: Паранан, 2005. – 332 с. 8. Платон. *Сочинения: В 3 т.* – М.: Мысль, 1968. 9. *Фрагменты ранних греческих философов. Часть I*. – М.: Наука, 1989. – 575 с. 10. *Nowe teorie tworczosci // Praca zborowa pod redakcja Krzysztofa J. Szmidta*. – Krakow: «Impuls», 2005. 11. *Handbook of Creativity : Robert J. Stenderg (red)*. – New York, 1999. 12. *Encyclopedia of Creativity Mark A. Runc, Steven R. Prizker (red)*. – New York, 1999.